

Opponensi vélemény Fazekas István: A Magyar (Udvari) Kancellária és hivatalnokai 1527-1690 között c. az MTA doktori fokozata megszerzésére benyújtott disszertációjáról

Ember Győző 1946-ban az újkori magyar közigazgatás Moháctól a török kiűzéséig tartó történetét áttekintő, máig alapvető magisztrális monográfiájában – miként azt a disszertáns is idézi – igencsak tömören így fogalmazott. „A kancellária történetét 1526-tól 1690-ig sűrű homály fedi. A csekély adat csak feltevésekre ad támpontot, amelyek helytállóságát a hivatal módszeres története tisztázhatja.” Korábbi munkássága és kutatásai alapján, melyeket a disszertáció kutatástörténeti fejezete részletesen bemutat, Ember Győző ekkor Szilágyi Loránd professzorban látta azt a történészt, aki majdan a téma teljes körű feldolgozását elvégzi. Annál is inkább, mert a kötet előszavában Jánossy Dénes a Magyar Országos Levéltár főigazgatója egy távlatos közigazgatás-történeti kutatás alapelveit vázolta fel. Ez a program sajnos nem valósult meg, nem csak a hivataltörténet, de a jogtörténet művelői között sem akadt vállalkozó. Így jószerével 75 esztendő kellett várni arra, hogy a 16. században az összetett Habsburg monarchia integráns részévé vált, de korlátozott szuverenitását mégis megőrző, Magyar Királyság államkormányzatában kiemelkedő szerepet játszó Magyar Kancellária történetét, a külföldön élő uralkodók és a magyar rendi állam képviselői és hivatali közötti kapcsolatot valaki teljes részletességgel feltárja, tevékenységét elemezze. Ugyancsak Jánossy Dénest idézve azt mondhatom, hogy erre a feladatra csak olyan levéltáros-történész vállalkozhatott, aki a levéltári források sokrétűségét, a közép-európai Habsburg birodalom kora újkori közigazgatási szerveinek egymáshoz való viszonyát, személyi állományát évtizedeken át úgymond belülről tanulmányozhatta. Olyan nyelvi és paleográfiai ismeretekkel, kitartó és elszánt alapossággal, ami nem riad

vissza a források szórt adatainak megcáfolhatatlan logikával történő egybe illesztésétől, összekötésétől. A disszertáció megalapozottságát mi sem bizonyítja jobban, mint az érdemben felhasznált hazai és osztrák-német szakirodalom – benne a forráspublikációk, monográfiák, tanulmányok – nagyságrendje, a 25 hazai és külföldi levéltár, kéziratár – köztük a két központi állami levéltár, a Magyar Országos Levéltár és az Österreichisches Staatsarchiv majd 100 összefüggő irategyüttesének (fondjának és állagának) – továbbá 6 digitális adatbázisnak, azaz a vizsgált téma elméletben teljes forrásanyagának feldolgozása. Mindez 3362 jegyzetben manifesztálódik. Ha valamiben hiány érzetünk lehet, az a munkában párhuzamként hivatkozott Cseh Kancelláriára vonatkozó cseh szakmunkák, még akkor is, ha a jelöltnek kéziratban rendelkezésére állt egy cseh kolléga minden bizonnyal kitűnő, német nyelvű összefoglalója. Ki kell emelnem a számszerű adatok mellett azt is, hogy kutatása, feldolgozó munkája során a disszertáns a vizsgált kormányzati szerv hiányosan fennmaradt iratainak kiegészítéseként sikeresen vonta be látókörébe az igazgatástörténet klasszikusan bevett forrásait, azaz a hivatalban keletkezett iratokat, kiegészítő forrástípusokat, mint a missiliseket, vagy éppen a téma kutatásában eddig jószerével nem hasznosított, döntően publikálatlan, naplókat. Példaként csak a szabad királyi városok követeinek, Ostrosith Mátyás bárónak és Korompay Péter nyitrai püspök, kancellárnak a feljegyzéseit említve.

A kutatási irányok ilyenén meghatározása nyilvánvalóan akkor történhetett meg, amikor felismerte, hogy a Magyar Kancellária tevékenységét, jelentőségét a szerény közvetlen forrásadottságok miatt, a hivatalt működtető személyek társadalmi beágyazottságára, felkészültségére, kapcsolati hálójára vonatkozó ismeretekkel kiegészítve lehet komplexen bemutatni. Ez azt jelentette, hogy nem csak a Kancellária felépítését, működési rendjét, az uralkodóval és a többi központi kormányzatszervvel, az alárendelt szervekkel való kapcsolatát kell rekonstruálnia, hanem részletesen fel kell tárni a tisztségviselői és hivatalnoki

kar minél szélesebb körű jellemzőit. Járulékos, de igen fontos, kiegészítésként állította össze ezzel párhuzamosan a tisztségviselők és hivatalnokok napi adatokig lemenő archontológiáját. (Zárójelben mondván az archontológia teljes körűen kiegészíti és pontosítja Fallenbüchl Zoltán máig meghatározó kézikönyvének a főkancellárok, kancellárok, alkancellárok hivatali idejére vonatkozó adatait.) Végül pedig kitűnő módszertani megoldásként elkészítette a a dolgozat szerves részét képező, 172 főre kiterjedő önálló életrajzi adatbázist (a tézisek szerint a 9. fejezet, a dolgozatban a 8.3 fejezet), amiben a főpapkancellároktól kezdve az ismeretlen jegyzőig és írnokokig nem egyszer a jelenkori ki-kicsodák mélységeit meghaladó információkat tett közzé. Érdeemes csupán példaként megemlíteni, hogy némelykor a hivatali ranglétra utolsó előtti fokán álló, a kancellár magánalkalmazottjaként működő egy-egy jegyző életrajza átfogja az érintett teljes életpályáját. Felülírva a 16-17. századi források ismert hiátusait. Fazekas István ezzel a kora újkori igazgatás-, társadalom- és művelődéstörténet páratlan prozopográfiai gyűjteményét alapozta meg.

Azaz összességében olyan alapkutatásról van szó, ami – miként erre még visszatérek – modern módszertani elemzéssel párosulva valóban új eredményekkel gazdagítja a történettudományt.

A disszertáció a téma hagyományos logikai rendje szerint – a kutatástörténet áttekintése után teljes körűen bemutatja a Habsburg monarchia központi apparátusát, az uralkodó szerepét az államkormányzatban, az uralkodó tanácsadó testületeit, továbbá az Udvari Kancelláriát, a Birodalmi Udvari Kancelláriát, a Birodalmi Udvari Tanácsot, az Udvari Kamarát és Haditanácsot. Áttekinti a Magyar Kancellária átalakulását a Mohács utáni években, fejlődését a következő másfélszáz esztendőben, kiemelve az első kancellárok, Szalaházy Tamás és Oláh Miklós, szerepét a hivatal működésének megalapozásában az új hatalmi struktúrában. A történeti képet a belső hivatali működés elemeinek, az iratkezelésnek, a pecséteknek és a pecséthasználatnak, az iratkiállítási díjaknak,

a formuláriumok használatának, a Kancellária meghatározó alapidokumentumainak, a királyi könyvek vezetésének és őrzésének a bemutatása, teszi teljessé. Természetesen nem maradt el a Kancellária hatásköréből, sokrétű működéséből adódó kapcsolatok áttekintése sem, ami kiterjed – érthetően eltérő súllyal – a Magyar Királyságnak az uralkodó mellett működő tanácsadó testületekre – a Magyar Tanács, a Titkos Tanács, a Titkos Konferencia – a birodalmi és magyar szervekre, a rendi állam vezető tisztségviselőire éppúgy, mint a vármegyékre és a szabad királyi városokra is. Ez annál is inkább értékelendő, mert ilyen típusú vizsgálatokra mindeddig még elvétve sem került sor a történeti kutatásokban. A Kancelláriának az országgyűlési tevékenységben és az igazságszolgáltatásban betöltött szerepéről korábban is szóltak a feldolgozások, a disszertáció most ezeket az ismereteket kiegészítve, jól szerkesztve foglalta össze, miként az újdonságnak számító hiteleshelyi működést, vagy a személyekhez kötődő, alkalminak tekinthető diplomáciai küldetésekhez fűződő információkat is.

A disszertáció kiemelkedő része a Kancellária hivatalnoki karának funkcióról funkcióra (kancellár, alkancellár, titkár, regisztrátor-pecsétőr, jegyző, írnok) haladó részletes bemutatása, társadalmi és nemzetiségi összetételének, karrier-lehetőségeinek, az egyes alkalmazási kerületeken elvárt felkészültségének, mobilitásának, családi és gazdasági hátterének, az uralkodói székhelyen, Bécsben történő beilleszkedésének, a kliens-rendszer érvényesülésének (ami túlmutat ugyan a szorosán vett témán, mégis érdemes lett volna szélesebb körben elemezni), tájegységi kötődésének (itt a észak-kelet-magyarországi vagy éppen partiumi tisztviselők lehetséges esélyeit lehetett jobban számba venni) a vizsgálata. A disszertáns figyelme kiterjedt abból a sajátos magyarországi gyakorlatból adódó helyzetnek a sokrétű ábrázolására is, ami, ellentétben a birodalom más azonos hivatalainak vezetőivel, a kancellárokat másfél évszázadon át egy kivétellel az egyházi rendből választotta. A fejezetet kitűnő

felütéssel a Kancellári hivatalnokságáról készített mérleg zárja, amiben sorra veszi azokat az ismérveket, amelyek megkülönböztették őket a többi központi államkormányzati szervezet tisztviselőitől. Ezek között ott találjuk többek között a hivatali épület hiányát, a fizetés bizonytalanságát, a jegyzők és írnokok alkalmazásának jellegét, a földbirtokhoz kötődést.

A disszertáns ebben a fejezetben összességében a Kancellárián túlmutató, a kialakuló kora újkori hivatalnokok teljes körénél figyelembe veendő megállapításokat tesz

A feldolgozás személyekre alapozott koncepciójának kibontását jól egészíti ki, hogy a disszertáció szerkezetébe a hagyományos igazgatástörténeti blokkok mellett helyet kaptak olyan esettanulmányok, amelyek – ha megítélésem szerint nem is kapcsolódnak szorosan a hivatal működéséhez - egyedülálló módon az ügyfelek oldaláról mutatják be nem egyszerűen a Kancellária tevékenységét, hanem az udvari hivatalok tisztviselőinek részvételét az ügyintézésben. Mindezzel plasztikusan alátámasztja azt, hogy a magyar ügyek valójában nem egyetlen kormány szervnél dőltek el és ebben a döntés előkészítő folyamatban egyaránt szerepet kaptak az udvari – nem egyszer személyfüggő alkalmi - kapcsolatrendszer, az egyes ügyintézők személyi súlya, de mindezen felül esetleg a korrupció különböző formái is.

A történeti áttekintést a Magyar Kancellária 1690-ben, már korábban is felvetődött átszervezési igények után, bekövetkezett átalakításának, reformjának – némi megszorítással modernizálásának - bemutatása zárja le. Lényeges eleme ennek, hogy megerősíti: a Kancellária átszervezése az 1680-as években keletkezett különböző reformtervek közül a hazai történetírásban egykor sokat vitatott, lényegében az ország újjászervezését átfogóan tárgyaló Einrichtungswerk-ben megfogalmazott elképzelések szerint valósult meg.

A disszertáció megállapításait összességében értékelve valamennyit hitelesnek, új tudományos eredményként fogadom el. Ezen új eredmények közé tartoznak tételesen is felsorolva a következők:

A munka jelentős hozzájárulás

- a Habsburg birodalomba betagozódott, de korlátozott szuverenitását megtartott, Magyar Királyság 16-17. századi politikai és államkormányzati irányításának megismeréséhez
- a Magyar Királyság és a Habsburg birodalom kormányzati szervei közötti kapcsolat megismeréséhez
- a koraújkori magyar hivatalnokság, a világi és egyházi értelmiség összetételének, mobilitásának, felkészültségének feltérképezéséhez
- a prozopográfia forrásmódszertanának fejlesztéséhez és a koraújkori hivatalnoki adatbázis kialakításához

Lezárásként szeretném hangsúlyozni, hogy csekély szövegszerkesztési feladatok (ilyen a keresztutalások jobb megoldása és talán a függelékben közölt néhány dokumentum elhagyása) elvégzését követően mennyire fontos volna a munka mielőbbi megjelentetése.

A disszertáció nyilvános vitára bocsájtását javaslom.

Budapest, 2019. augusztus 6.

Gecsényi Lajos

a történelemtudomány kandidátusa